

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

ТРУБА ВЯЧЕСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 347.61/.64

**ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ
СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий
консультант:**

доктор юридичних наук, професор
Кучеренко Ірина Миколаївна,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права № 1;

доктор юридичних наук, доцент
Красицька Лариса Василівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри
цивільного права та процесу;

доктор юридичних наук, професор
Погрібний Сергій Олексійович,
Верховний Суд, суддя.

Захист відбудеться «24» квітня 2021 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 431.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «24» березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Олена УСТИМЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблеми правовідносин є одними з найскладніших у теорії права, проблеми класифікації сімейних правовідносин є ключовими для розвитку сімейного права як самостійного розділу юридичної науки. Стабільні відносини, пов'язані зі шлюбом, особистими немайновими та майновими правами і обов'язками подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів, мають важливе соціальне значення.

Незважаючи на те, що інститут сім'ї є важливою ланкою національного суспільства, де зростають і виховуються діти, формується особистість людини, задовольняються потреби літніх людей, в Україні досі не переглянуто Концепцію державної сімейної політики, схвалену постановою Верховною Радою України від 17 вересня 1999 р. № 1063-XIV. Відзначаючи прогресивний зміст згаданої Концепції, положення якої ґрунтуються на нормах міжнародно-правових актів у сфері загальних прав людини, охорони сім'ї та дитинства, водночас визнаємо, що з моменту її схвалення Україна стала учасником інших міжнародних угод, конвенцій, норми яких потребують якісних імплементації у законодавство і застосування на практиці.

Саме сім'я визначається у міжнародній і національній правовій політиці основним елементом забезпечення стабільності держави, гарантією побудови громадянського суспільства. Сім'я відіграє велику роль у збереженні і підтриманні духовних традицій народу України. Трансформації у сфері суспільних відносин безпосередньо відображаються у правовому регулюванні сімейних відносин в цілому. Недостатня, а часом вкрай слабка розробка окремих норм сімейного права, диктує нагальну необхідність їх подальшого вдосконалення, а також усунення існуючих прогалин у регулюванні сімейних відносин.

З ухваленням СК України поняття «сім'я» припинило бути суто соціальним, соціологічним поняттям, а набуло юридичного значення, має вплив на формування суб'єктного складу сімейних правовідносин, на їх зміст.

До визначення окремих видів сімейних правовідносин звертаються дослідники майже всіх сімейно-правових і цивільно-правових наукових розвідок, присвячених вивченню конкретних шлюбно-сімейних правових відносин.

Так, правові відносини між подружжям були предметом досліджень у дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, присвячених питанням правового регулювання укладення та припинення шлюбу, визначення майнових і особистих немайнових прав і обов'язків подружжя: О. М. Калітенко «Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна» (2001 р.), О. О. Ульяненко «Шлюбний договір у сімейному праві України» (2003 р.), О. І. Сафончик «Правове регулювання припинення шлюбу в Україні» (2004 р.), О. Ю. Бикової «Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України» (2005 р.), В. К. Антошкіної «Договірне регулювання відносин подружжя» (2006 р.), К. М. Глиняної

«Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України» (2006 р.), Я. В. Новохатської «Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект)» (2006 р.), Г. М. Ахмач «Договірні правовідносини членів сім'ї» (2009 р.), А. Б. Болховітінової «Припинення шлюбу за законодавством України» (2009 р.), Л. В. Липець «Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором» (2009 р.), О. С. Олійник «Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем» (2009 р.), А. Д. Стоянова «Правовий режим нерухомого майна членів сім'ї» (2016 р.), Д. І. Сидоренка «Недійсність шлюбу в сімейному праві» (2019 р.).

Сімейні правовідносини, їх зміст, підстави виникнення та припинення розглядались у дисертаційному дослідженні Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2015 р.).

Аліментні правовідносини між колишнім подружжям, батьками та дітьми стали предметом досліджень Л. В. Афанасьєвої «Аліментні правовідносини в Україні» (2003 р.), Л. В. Сапейко «Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей» (2003 р.), М. Б. Мельник «Припинення аліментних зобов'язань набуттям дитиною майна» (2019 р.).

Зміст батьківських правовідносин, питання сімейно-правової відповідальності батьків досліджувались в дисертаційних роботах В. С. Гопанчука «Лишение родительских прав» (1991 р.), В. П. Мироненко «Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України» (2001 р.), М. В. Логвінової «Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми» (2006 р.), О. Ф. Лапчевської «Позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України» (2013 р.).

Окремі питання сімейних правових відносин між усиновлювачами і усиновленими були предметом досліджень Л. М. Зілковської «Правове регулювання усиновлення в Україні» (2002 р.), Н. П. Косенко «Усиновлення як інститут сімейного права» (2014 р.), С. С. Журила «Цивільно-правове регулювання усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами» (2015 р.), К. І. Березовської «Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом» (2019 р.).

Питання сімейних правовідносин в контексті встановлення опіки та піклування, а також влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, порушувалися в дисертаційних дослідженнях Н. А. Дячкової «Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб» (2006 р.), Д. С. Прутяна «Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України» (2007 р.), С. Є. Морозової «Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України» (2011 р.), І. А. Яніцької «Опіка і піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2015 р.), І. В. Мамай «Правове регулювання опіки та піклування за цивільним і сімейним законодавством України» (2016 р.), О. І. Карпенко «Правові засади утримання та виховання

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (2001 р.), В. Ю. Москалюк «Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект» (2003 р.), Ю. Ю. Черновалюк «Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу» (2010 р.), Є. В. Падун «Інститут прийомного виховання у сімейному праві України» (2017 р.), У. В. Романюк «Патронат як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (2018 р.).

Теоретичні питання дії принципів сімейного права у правовідносинах стали предметом дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук М. В. Менджул «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права» (2020 р.). У кандидатських дисертаціях досліджувались такі елементи правовідносин, як суб'єкт сімейних правовідносин – В. А. Ватрас «Суб'єкти сімейних правовідносин» (2008 р.) та юридичні факти – В. С. Ковальська «Юридичний факт як підстава зміни та припинення сімейних правовідносин» (2013 р.).

Будучи розробленим в загальній теорії права і низці галузей права, поняття правовідносин не отримало необхідного висвітлення в сімейному праві. Ще менше уваги приділялося, на жаль, спробам класифікації сімейних правовідносин. Комплексних праць, присвячених типізації сімейних правовідносин, небагато, серед них визначною є робота радянського вченого Є. М. Ворожейкіна «Семейные правоотношения в СССР» (1972 р.). У ній наведено загальну характеристику сімейних правовідносин в цілому і окремих їх різновидів, визначене коло суспільних відносин, що лежать в основі сімейних правовідносин, а також коло учасників сімейних правовідносин, умови їх виникнення, зміни і припинення. В Україні періоду незалежності окремо слід відзначити дисертаційне дослідження І. В. Жилінкової «Проблемы правового режима имущества членов семьи» (2000 р.), виконане на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Зокрема, надається визначення сім'ї, її суб'єктного складу, визначено осіб, які можуть виступати у правовідносинах як подружжя в контексті визначення правового режиму майна членів сім'ї. Зокрема, нею уперше після дослідження Є. М. Ворожейкіна в українській науковій роботі застосовано нові підходи щодо визнання сім'єю фактичного подружжя.

Відсутність комплексного підходу у наукових дослідженнях з приватного права до упорядкування системи сімейних правовідносин, процесів рекодифікації національного законодавства, тенденцій і динаміки розвитку законодавства у сфері сімейних правовідносин у країнах Європи та на міжнародному рівні, а також практичні потреби у визначенні змісту конкретних правових відносин у сімейно-правовій сфері суспільних відносин й вплинули на обрання теми дослідження.

Крім зазначеного доробку, дисертація ґрунтується також на дослідженнях класиків приватного права, зокрема: Д. І. Азаревича, А. Л. Боровиковського, І. С. Вольмана, О. І. Загоровського, О. С. Невзорова, А. С. Рабиновича,

Д. І. Мейєра, С. В. Пахмана, К. П. Побєдоносцева, Й. О. Покровського, В. І. Синайського, Г. Ф. Шершеневича, а також на інших працях вітчизняних та зарубіжних науковців О. М. Белякової, Т. В. Боднар, С. М. Братуся, Є. М. Ворожейкіна, А. Б. Гриняка, В. І. Даніліна, Н. М. Єршової, Ю. А. Корольова, Н. С. Кузнецової, Г. К. Матвєєва, Л. Ю. Міхєєвої, С. О. Муратової, О. М. Нечаєвої, О. Й. Пергамент, С. І. Реутова, В. О. Рясенцева, Г. М. Свердлова, В. О. Тархова, Ю. С. Червоного, М. В. Антокольської, В. І. Борисової, В. С. Гопанчука, О. В. Дзери, А. С. Довгєрта, І. В. Жилінкової, Ю. М. Жорнокуй, В. М. Коссака, О. В. Кохановської, Л. В. Красицької, Р. А. Майданика, Р. М. Мінченко, С. О. Погрібного, О. А. Пушкіна, З. В. Ромовської, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Я. М. Шевченко, О. А. Явор.

Для виконання дослідження були використані роботи із теорії та філософії права, зокрема, таких вчених, як С. С. Алексєєва, С. В. Бобровник, А. Б. Венгерова, Г. Кельзена, В. О. Котюка, В. С. Нєрсєсянца, В. А. Ойгензіхта, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, Г. Радбруха, Ю. О. Тихомирова, Р. О. Халфіної, М. В. Цвіка, Л. С. Явича.

Емпіричну базу дослідження становлять офіційна статистика та рішення судів різних інстанцій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501; Стратегії розвитку наукових досліджень НАПрН України на 2016–2020 роки, затвердженій постановою загальних зборів НАПрН України від 03 березня 2016 р.

Дослідження виконане в межах планів науково-дослідних робіт Одеського національного університету імені І. І. Мечникова згідно з планами науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету за темами: «Майнові та немайнові права особи в умовах побудови правової держави в Україні: проблеми набуття, здійснення та захисту» (державний реєстраційний номер 0108U003958); «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (державний реєстраційний номер 0113U002740); «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0118U004432).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 5 від 24 січня 2006 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення теоретико-правового обґрунтування класифікації сімейних правовідносин на підставі дослідження поняття та змісту їх елементів.

Відповідно до зазначеної мети сформульовано такі задачі:

- систематизувати наукові знання про види правовідносин в сімейному праві;
- визначити місце сімейних правовідносин в системі суспільних

відносин;

- визначити місце сімейного права в системі права;
- розкрити зміст і особливості принципів сімейного права;
- визначити специфіку міжгалузевих зв'язків норм сімейного права з іншими галузевими нормами;
- обґрунтувати класифікацію сімейних правовідносин;
- визначити критерії відмежування сімейних правовідносин від суміжних;
- дослідити системні законодавчі, теоретичні та прикладні проблеми різних видів правових сімейних відносин;
- виявити практичні проблеми класифікації сімейних правовідносин;
- виявити прогалини в законодавстві і невідповідність вимогам практики окремих сімейно-правових норм та запропонувати шляхи їх усунення;
- сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення сімейного законодавства та оптимізацію правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження є сімейні правовідносини.

Предметом дослідження є поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання правових явищ. Діалектичний метод було використано у кожному розділі дослідження; методи дедукції та індукції, аналізу і синтезу допомогли визначити структурно-логічну схему дослідження. Застосування історико-правового методу сприяло вивченню процесу становлення правових інститутів і наукових поглядів щодо сімейних правовідносин (підрозділи 1.1–1.3); системний метод слугував аналізу елементів правовідносин (підрозділи 2.1–2.3), з'ясуванню причин та умов їх виникнення (підрозділи 2.1–2.3). Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання сімейних правовідносин (підрозділи 3.1–3.4), а також під час опрацювання міжнародно-правових актів щодо ролі і значення сім'ї в суспільних правовідносинах (підрозділ 2.1), розмежування сімейних правовідносин від інших суспільних правовідносин (підрозділ 1.3), визначення характерних ознак окремих видів правовідносин (підрозділи 2.1–2.2). Метод системного аналізу юридичних явищ було використано при поділі правовідносин в сімейному праві відповідно до їх ознак і приведення згідно з цими ознаками в систему сімейних правовідносин.

За допомогою формально-юридичного методу досліджувалися й тлумачилися національні та іноземні нормативно-правові акти, судові рішення, що сприяло чіткому розумінню їх правового змісту. Формально-логічний метод застосовано для визначення змісту таких категорій, як «сім'я», «суб'єкт сімейних правовідносин», «сімейні правовідносини» тощо, для формулювання обґрунтованих теоретичних висновків і пропозицій практичного змісту.

Наукова новизна одержаних результатів У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання актуальної науково-прикладної

проблеми сімейного права України – розроблена системна концепція загальної класифікації сімейних правовідносин, що містить потенціал для ефективної розбудови останніх у процесі сучасної рекодифікації цивільного законодавства. До основних науково обґрунтованих результатів проведеного дослідження належать, зокрема, такі положення.

вперше:

– на підставі вивчення наукових досліджень з проблем приватного права, законодавства періоду входження України до складу інших держав та в добу незалежності, виявлено трансформаційні процеси в розвитку інститутів сімейного права. Доведено послідовну змінюваність інститутів сімейного права залежно від звичаєвих, моральних та релігійних норм. Обґрунтовано та доведено існування взаємозв'язку і взаємовпливу соціальних норм у сімейних відносинах.

Продемонстровано зміну правового статусу членів сім'ї, починаючи від безмежної влади чоловіка і батька до рівноправності подружжя в сім'ї, від дитини як об'єкта сімейних прав до дитини як суб'єкта сімейних правовідносин;

– здійснено класифікацію сімейних правовідносин за видами залежно від суб'єктного складу правовідносин та їх змісту (взаємних прав і обов'язків учасників).

Систему сімейних правовідносин становлять:

1) правовідносини між подружжям (правовідносини між нареченими (зарученими); правовідносини між подружжям, яке зареєструвало шлюб в органі державної реєстрації актів цивільного стану; правовідносини між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини); правовідносини між колишнім подружжям у разі набуття права на утримання після розірвання шлюбу.

Правовідносини між колишнім подружжям щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, належать до цивільних правовідносин;

2) правовідносини між батьками і дітьми (правовідносини між батьками і дітьми на підставі кровного споріднення; правовідносини між усиновлювачами і усиновленими (штучна спорідненість));

3) правовідносини між іншими родичами (правовідносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; правовідносини між братами та сестрами; правовідносини між мачухою, вітчимом і пасинком, падчеркою);

4) квазі-сімейні правовідносини (правовідносини між опікунами/піклувальниками та підопічними; правовідносини між прийомними батьками та підопічними дітьми; правовідносини між батьками-вихователями та підопічними дітьми);

Сформульовано тезу, що правовідносини між патронатними вихователями і дітьми належать до цивільно-правових, які врегульовують надання соціальних послуг,

5) правовідносини з фактичного виховання між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, та такою дитиною щодо її виховання, захисту та утримання;

– обґрунтовано висновок, що міжгалузеві зв'язки елементів системи права проявляються у збігові інтересів приватного і публічного права щодо охорони і захисту сім'ї, прав та інтересів її членів. Обґрунтовано доцільність співвідношення норм публічного і приватного права в механізмі правового регулювання сімейних відносин. Ефективність правового регулювання залежить від співмірності застосування норм, визначається результатом досягнення мети;

– доведено, що під принципами сімейного права слід розуміти основні засади, ідеї, що визначають соціальне призначення сімейного права, та відповідно до яких норми сімейного права регулюють особисті немайнові і майнові відносини між учасниками сімейних відносин;

– обґрунтовується необхідність доповнення СК України нормами-принципами, що встановлюватимуть межі здійснення сімейних прав;

– доводиться, що зловживання правом може відбуватись не лише батьками щодо дітей, а й дітьми щодо батьків, іншими родичами щодо дітей.

Зловживання сімейним правом – правопорушення, під яким слід розуміти такі дії, вчинки суб'єктів сімейних правовідносин, за яких можливо, не порушуючи загальноприйняті норми поведінки, втілити негідні наміри та заподіяти шкоду іншим. Метою втілення наведеної ідеї є гармонізація власне норм СК України, а також норм СК України із нормами Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Наведена пропозиція обґрунтована для подальшого її закріплення у нормах СК України;

– обґрунтовується необхідність внесення змін до ч. 1 ст. 1 СК України, яка визначає предмет сімейно-правового регулювання, шляхом доповнення нормою про те, що СК України врегулювання відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Можливість формування сімейних відносин у прийомній сім'ї підтверджується практикою ЄСПЛ, законодавче визнання такої можливості сприятиме стабільності сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– окреслено перспективи розвитку сімейного законодавства в процесі рекодифікації цивільного та сімейного законодавства. Обґрунтовується доцільність здійснення рекодифікації ЦК України шляхом декодифікації ГК України. Оптимальне поєднання норм кодексів сприятиме ефективному врегулюванню цивільних, у т. ч. підприємницьких, правовідносин.

СК України має бути сформовано як окремий кодифікований акт, що врегулює приватні відносини у сфері сім'ї та родини. Доводиться логічність структури СК України за взірцем книги шостої проекту ЦК України 1996 р. у доопрацьованій редакції 1999 р.;

удосконалено:

– висновок про поділ сімейних правовідносин на внутрішні (між членами сім'ї) і зовнішні (між членами сім'ї і іншими особами);

– висновок, що сімейні правовідносини є одним із видів суспільних

відносин. Правові норми і рішення не є автономними, взаємодіють із суспільними поглядами, правова ідеологія держави залежить від розвитку, свідомості, уявлень про доцільність суспільства;

– висновок щодо наявності специфічних рис сімейних правовідносин, які безпосередньо відмежовують їх від суміжних. Такими рисами є: юридична рівність учасників сімейних правовідносин; самотійність волі учасників сімейних правовідносин; індивідуальне ситуаційне регулювання;

– додаткове обґрунтування необхідності термінового ухвалення закону про медіацію;

набули подальшого розвитку:

– аргументи на користь того, що сучасне сімейне законодавство враховує як публічний, так і приватний інтереси, упорядковуючи суспільні відносини за допомогою імперативних і диспозитивних норм права. Взаємозв'язок між публічним і приватним правом проявляється у встановлених повноваженнях органів опіки та піклування щодо надання підтримки, допомоги та забезпечення контролю за дотриманням умов утримання, навчання та виховання дітей;

– висновок про належність сімейного права до приватного права, а також додаткові аргументи щодо виокремлення сімейного права в самотійну галузь.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані у дослідженні положення, висновки та рекомендації можуть використовуватися у таких сферах:

– правотворчій – для подальшого вдосконалення СК України та інших нормативно-правових актів;

– правозастосовній – під час вирішення проблемних питань визначення виду сімейних правовідносин, а також у процесі вивчення та узагальнення судової практики судами України;

– навчальній – під час підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників з сімейного та міжнародного приватного права, викладанні сімейного права у вищих навчальних закладах юридичного спрямування та на юридичних факультетах закладів вищої освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а також були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 30 травня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 12 лютого 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті В. П. Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 25 лютого 2011 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу», присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», присвяченій 90-річчю з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 16 березня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю. С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права» (Матвєєвські цивілістичні читання) (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права», присвяченій 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 15 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права» (Матвєєвські цивілістичні читання) (м. Київ, 3 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 92-й річниці з дня народження В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 28 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 16 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 93-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 27 лютого 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 94-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 26 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку», присвяченій 20-річчю економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня

2018 р.); Науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав», присвяченій пам'яті професора Ч. Н. Азімова (м. Харків, 19 грудня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 17 травня 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані у дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у одній одноосібній монографії, двадцять двох наукових статтях у фахових виданнях України (шість з яких включено до міжнародних наукометричних баз), а також у матеріалах тез доповідей на двадцяти трьох міжнародних та вітчизняних науково-практичних та наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 470 сторінки, з яких основного тексту – 380 сторінок, список використаних джерел – 627 найменувань на 60 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, темами, грантами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; надано характеристику методологічних основ дисертаційного дослідження; розкрито ступінь наукової новизни, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про їх апробацію; окреслено структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Методологічні та теоретичні засади вивчення сімейних правовідносин» присвячено розгляду питань методології сімейного права, визначенню місця сімейного права в системі галузей права, огляду наукових досліджень сімейних правовідносин.

У *підрозділі 1.1 «Проблеми методології сімейного права»* наводиться загальна характеристика методів наукового пізнання, а також опис спеціальних методів дослідження проблем правознавства.

Зроблено висновок, що методологія приватного права оперує загальноновживаними поняттями методу та методології. Методологія правових досліджень передбачає нерозривний зв'язок філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, способів і засобів пізнання і впливу на суспільні відносини, сприяє взаємному відображенню і взаємному зв'язку правових та інших соціальних явищ, зумовлює одночасне застосування різних інститутів і норм при оцінці однакових правовідносин.

Напрямок і загальний характер досліджень, а звідси й застосовувані загальнонаукові та спеціальні методи науки, визначили дослідницькі підходи до здійснення правового дослідження шлюбно-сімейних відносин.

Підрозділ 1.2 «Огляд наукових досліджень з проблем сімейних

правовідносин» присвячено висвітленню знакових робіт науковців з проблем сімейних правовідносин дожовтневого, радянського і пострадянського періодів розвитку юридичної науки. Питань сімейних правовідносин торкалися науковці у всіх роботах, предметом яких було визначено певний вид сімейних правовідносин, як правило, автори розглядали поняття конкретних правовідносин у межах своїх досліджень. Окремі питання сімейних правовідносин розглядались у дослідженнях з цивільного права, предметом яких були майнові та особисті немайнові права учасників сімейних правовідносин.

Історико-порівняльний аналіз законодавства, що діяло на території України у період входження її до складу інших держав, а також наукових робіт вчених-цивілістів, засвідчив, що потреби у чіткому визначенні змісту окремих видів сімейних відносин існували в дорадянський, радянський періоди і існують сьогодні. Законодавство, що опосередковує сімейні відносини, змінюється в часі відповідно до розуміння відносин в сім'ї з точки зору соціуму. Системне дослідження законодавства у сфері регулювання сімейних відносин і позицій науковців, які його вивчали, дало чітку уяву про те, як інститути сімейного права змінювалися, про те, що було незаслужено забуте, а що викинуте через непотрібність із арсеналу сімейного права. Зокрема, закріплена у звичаях, а згодом і в законодавстві презумпція безмежної влади чоловіка, батька у ХІХ – на початку ХХ ст. пройшла шлях до засад рівноправності подружжя і обох батьків у сім'ї, свободи укладення і розірвання шлюбу.

Інститут заручин, який також сягає своїм корінням у звичаєве право, відновився в ст. 31 СК України, хоча норми, що його складають, зазнають певних змін.

Потреба в осмисленні питання про місце сімейного права в системі галузей права зумовила виокремлення *підрозділу 1.3 «Сімейне право в системі галузей приватного права»*. Висловлюються аргументи на користь позиції, що цивільно-правові і сімейно-правові відносини є відносинами приватного права.

Виокремлення сімейного права в окрему галузь обґрунтовується багатьма вченими і науковцями виходячи з предмета і методу правового регулювання (О. І. Загоровський, Г. М. Свердлов, В. О. Тархов, О. Й. Пергамент, Р. П. Мананкова, О. А. Красавчиков, Я. М. Шевченко, З. В. Ромовська, Л. М. Пчелінцева, Л. В. Красицька, О. А. Явор). Підтримуючи цю позицію, доводиться, що між учасниками сімейних правовідносин виникають й існують унікальні правові зв'язки, які за своїм змістом не схожі ні на цивільні, ні на адміністративні. Піддається критиці позиція щодо поширення предмета і методу правового регулювання цивільного права на приватні відносини. Незважаючи на все більше поширення диспозитивного методу правового регулювання на сімейні правовідносини, все ж у ньому чільне місце займає імперативний метод. Адже сімейні правовідносини характеризуються тим, що багато з них виникає незалежно від волі їх учасників або учасника, на підставі події як юридичного факту. Рівність сторін, характерна для цивільних

правовідносин, яка полягає у взаємних правах і обов'язках, має дещо інший зміст і умови здійснення прав і виконання обов'язків. Врегулювання великої частини сімейних правовідносин із застосуванням імперативного методу зумовлене необхідністю охорони найнезахищеніших учасників правовідносин – жінок, зокрема під час вагітності, і дітей. Багато норм сімейного права мають ситуативний зміст, що надає можливість учасникам сімейних правовідносин діяти залежно від конкретних життєвих обставин.

Вказано, що оціночні та моральні норми сімейного права відрізняються від оціночних норм права цивільного (наприклад, аморальна поведінка нареченої, нареченого). Добросовісність і розумність у цивільному праві застосовуються, як правило, для позначення дій суб'єктів зобов'язальних та корпоративних правовідносин, тобто з метою унормування ділового обороту. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

У підрозділі 1.4 *«Норми сімейного права в системі соціальних норм»* зазначається, що сприйняття сімейного права як винятково важливого соціального інструмента регулювання суспільних відносин неможливе без осмислення його місця та співвідношень в загальній системі соціальних норм. За результатами дослідження законодавства різних періодів та наукової літератури зроблено висновок про те, що на розвиток сімейного права мали і досі мають вплив звичаєві, релігійні норми і норми моралі. У підрозділі наведено позиції науковців, які розглядають нормативність соціальних норм з позицій нормальності та мінливості (відносності).

Мінливість соціальних цінностей здатна істотно корегувати зміст нормативних текстів, оскільки категорії «право», «мораль» і «закон» не завжди збігаються, а загальна ідея справедливості ідентична сукупності написаних законів. З цієї точки зору підтримано позицію Г. Кельзена, що слід відштовхуватися від того визначення права, яке характеризує його як частину моралі, що ототожнює право та справедливість.

Вказано, що норми моралі є тим результатом, що історично склався в погляди, оцінки, переконання, принципи і норми, які відбиваються у вчинках людей, у їх відносинах між собою, у ставленні до держави, суспільства, певної соціальної групи та класу. Норми моралі підживлюються і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою суспільної думки.

Соціальні норми розглядаються як такі, що стримують поведінку, деякі ключові відмінності між моральними, соціальними та правовими нормами можуть бути дещо розмитими. Основною відмінністю між ними є умови, за яких дотримуються норм, а також санкції, що застосовуються у разі їх порушення.

Зауважено, що норми, які врегульовують сімейні правовідносини, сформувались в результаті еволюції звичаєвих, моральних і релігійних норм.

Віддавна і до сьогодні норми права врегульовують суспільні відносини не ізольовано, а в системі з іншими соціальними нормами – мораллю, звичаями, релігійними та іншими регуляторами, при цьому правові норми займають

домінуюче і інтегруюче положення в цій системі.

Розділ 2 «Поняття та класифікація сімейних правовідносин» присвячено дослідженню теоретичних засад класифікації сімейних правовідносин.

Підрозділ 2.1 «Загальна характеристика проблем сімейних правовідносин» присвячено розгляду фундаментальних питань сімейного права – поняттю і класифікації сімейних правовідносин. Поняття сімейних правовідносин є спірним в науці, питання класифікації сімейних правовідносин ґрунтовно не розглядалось сучасними науковцями.

Вказано, що правовідносини є головною ланкою механізму правового регулювання, основним способом реалізації права. Аналізуються різні концепції теорії правовідносин. Підтримано позицію, яка склалася у теорії права, відповідно до якої правовідносини (відносні) визначаються як суспільні зв'язки, що виникають на підставі норм права, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки, забезпечені державою (або сторони яких пов'язані взаємними юридичними правами і обов'язками, які охороняються державою).

Так, розглядаючи окремі види сімейних правовідносин або досліджуючи види сімейних правовідносин у навчальній літературі, сучасні науковці послуговуються градацією сімейних правових відносин, запропонованою Є. М. Ворожейкіним. Однак з моменту видання його фундаментальної праці пройшло вже багато років, отримали свою правову регламентацію інші відносини у сфері сім'ї, при вирішенні правової природи певних сімейних відносин на практиці послуговуються відмінними від запропонованих Є. М. Ворожейкіним категоріями, що наповнюють зміст сімейних правовідносин.

Правовідносини, що виникають в сім'ї, можна кваліфікувати за загальноприйнятими в теорії права критеріями (відповідно до галузей законодавства; залежно від функцій, які виконують норми права, регулятивні, охоронні, виховні, попередження, примусу тощо; за змістом правовідносин; за кількісним складом їх учасників; за способом індивідуалізації суб'єктів у правовідносинах. Кожен з критеріїв є актуальним при теоретичному аналізі будь-яких суспільних правовідносин.

Для обґрунтування системи сімейних правовідносин, яка відзначається функціональністю не тільки з теоретичної точки зору, а й для практичної кваліфікації правовідносин, обрано такі критерії, як: галузева належність, спосіб індивідуалізації суб'єктів правових відносин і зміст правовідносин (сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єкта конкретних правовідносин).

З метою визначення кола суб'єктів сімейних правовідносин проаналізовано поняття «сім'я», яке з регламентацією у СК України набуло не лише соціального змісту, а й правового, а також «член сім'ї». Більшість визначень поняття «сім'я» ґрунтуються на підставах її створення (шлюб, кровна або штучна спорідненість) та ознаках, закладених в поняття сім'ї в ст. 3

СК України (1) особи, які спільно проживають, 2) пов'язані спільним побутом, 3) мають взаємні права та обов'язки). Однак згадані ознаки в реальному житті не завжди спостерігаються. Тож поняття «сім'я» може бути лише теоретичним.

Поділяючи підходи І. В. Жилінкової до визначення сімейних правовідносин як правовідносин між членами сім'ї, додатково аргументовано неможливість включення в них родинних правовідносин, що виникають і діють за межами сім'ї між родичами або колишнім подружжям.

У соціальному просторі покладені на людину обов'язки повинні розглядатися не тільки як обов'язки стосовно до інших конкретних осіб, а й загалом як обов'язки по відношенню до інших людей та суспільства. Враховуючи наведене, а також кризу інституту сім'ї в Україні, обстоюється позиція щодо пріоритету зареєстрованого шлюбу і класичних сімейних правовідносин. На підтвердження позиції здійснено аналіз міжнародних нормативно-правових актів, в яких сім'я вважається природним і основним осередком суспільства, відзначено, що певною мірою на цих засадах будується й сімейне законодавство України. Відзначаючи консервативний зміст документів ООН, направлених на охорону і захист сім'ї у всіх правовідносинах, водночас звертається увага на зміну розуміння сім'ї в нормативних документах РЄ. Водночас підкреслюється невизначеність окремих з них, зокрема ст. 12 ЄКПЛ, в якій застосовано словосполучення «найрізноманітніші форми сім'ї».

На підставі аналізу семантичного значення понять «вид», «типологізація», «класифікація», «систематизація» і їх застосування в юридичній науці доводиться теоретико-методологічна доцільність застосовування терміна «класифікація» при упорядкуванні окремих видів сімейних відносин в систему. У процесі класифікації виявляються ознаки, які дозволяють здійснювати розмежування і конкретизацію окремих видів сімейних правовідносин, а у подальшому складати їх в систему та удосконалювати її.

У підрозділі 2.2 *Передумови та підстави виникнення сімейних правовідносин* розглядається виникнення, розвиток і припинення сімейних правовідносин, що залежить від умов, які в юридичній науці називають підставами або передумовами виникнення правовідносин. До передумов виникнення сімейних відносин належать норми права і правоздатність, а до підстав – юридичні факти.

У підрозділі досліджено теоретичні засади юридичного складу правовідносин загалом – норми права, юридичні факти і правосуб'єктність. Відзначено особливості прояву юридичних фактів в сфері сімейних відносин, механізм їх впливу на виникнення, трансформацію та припинення правовідносини.

Зокрема, доводиться, що кваліфікація, тобто віднесення певних сімейних правовідносин до відповідного виду, здійснюється за допомогою оцінки фактичних обставин і встановлення відповідності або невідповідності їх особливостей з ознаками норми права.

Сутність правової кваліфікації полягає в юридичній оцінці

правовідносин, що виникають, змінюються або припиняються в результаті появи фактичних обставин, і у оцінці суб'єктивних прав, що реалізуються.

Юридичним фактам, які мають значення для сімейних правовідносин, притаманні як загальні ознаки, які властиві всім юридичним фактам незалежно від галузевої приналежності, так і спеціальні, притаманні тільки юридичним фактам у сімейному праві. Юридичні факти в сімейному праві – це реальні життєві обставини, які відповідно до сімейного законодавства є підставою виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин.

Послугуючись загальнотеоретичним розумінням при визначенні юридичних фактів в праві, водночас обґрунтовується пропозиція щодо виокремлення специфічних для сімейного права ознак юридичних фактів. До юридичних фактів в сімейному праві належать такі: 1) вони передбачені нормами сімейного законодавства; 2) правові наслідки, передбачені нормою права, зумовлені, як правило, не одним юридичним фактом, а їх сукупністю – фактичним складом (діями і подіями); 3) у сімейному праві характерними є юридичні факти-стани (спорідненість, шлюб, усиновлення, опіка, піклування). Такі стани тривають у часі, одні і ті самі можуть бути підставами виникнення, зміни, припинення сімейних прав і обов'язків; 4) окрему групу юридичних фактів в сімейному праві складають терміни (строки).

Класифікація юридичних фактів у сімейному праві здійснюється за вольовою ознакою; термінами дії або існування; правовими наслідками.

У підрозділі 2.3 «*Структура сімейних правовідносин*» обґрунтовується триланкова структура сімейних правовідносин, яка складається з таких елементів: суб'єкт; об'єкт; юридичний зміст (суб'єктивне право і юридичний обов'язок). Доводиться, що сімейним правовідносинам не характерна дволанкова структура, до якої не включається такий елемент, як «об'єкт». У сімейному праві не може бути безоб'єктних відносин.

Суб'єктами сімейних правовідносин є лише фізичні особи, що володіють правами і обов'язками, передбаченими законодавством. До них відносяться: 1) громадяни; 2) іноземці; 3) особи без громадянства; 4) особи з подвійним та більше громадянством.

Громадяни як суб'єкти сімейних прав мають максимальний обсяг прав і обов'язків (правоздатність). Інші категорії людей мають дещо менші, порівняно з громадянами, права і обов'язки, що зумовлено необхідністю захисту прав та інтересів громадян України.

Юридичні особи такі, як держава, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо можуть бути учасниками сімейно-адміністративних правовідносин і аж ніяк суто сімейних правовідносин.

Сімейне право при визначенні об'єктів правовідносин виходить із позицій загальної теорії права про те, що об'єкти правовідносин – це дії, поведінка людей, на які направлено регулюючий вплив норм права.

Об'єктами правовідносини в сімейному праві є: особисті немайнові блага (шлюб та подружні цінності, вибір прізвища, сім'я, материнство, батьківство,

дитинство, виховання, розвиток), матеріальні блага (матеріальна підтримка у період шлюбу подружжя, утримання дітей, аліменти).

Суб'єктам сімейних правовідносин належать й матеріальні блага цивільного права – нерухомість, гроші, цінності тощо, а також особисті немайнові блага (життя, здоров'я, честь, гідність, право на особисту і сімейну таємницю тощо).

Юридичні обов'язки як елемент об'єкта сімейних правовідносин – це міра належної поведінки, гарантована державою. Гарантованість державою у такому разі означає, що необхідна поведінка, яка кореспондує суб'єктивному праву, його реалізації, підтримується державою за допомогою сімейно-правових санкцій. Юридичний обов'язок у сімейному праві втілюється у дві основні форми: пасивну поведінку у вигляді утримання від заборонених дій; активну поведінку у вигляді вчинення конкретно визначених дій.

Характерною особливістю учасників сімейних правовідносин є те, що вони наділяються тотожними правами по відношенню один до одного і, відповідно, мають рівні обов'язки. Однак з цього правила є певні винятки. За загальним правилом подружжя рівноправні у вирішенні будь-яких питань сімейного життя, однак праву батьків на утримання від повнолітньої дитини не у всіх випадках кореспондує обов'язок дітей утримувати їх.

У правовідносинах загальна модель поведінки конкретизується стосовно суб'єктів, у їх суб'єктивних правах і суб'єктивних юридичних обов'язках, зафіксованих у нормі права.

Розділ 3 «Особливості окремих видів сімейних правовідносин» розкрито ознаки окремих видів системи сімейних правовідносин.

У підрозділі 3.1 *«Правовідносини між подружжям»*, виходячи із загальних засад теорії права, вказано, що суб'єктами правовідносин є особи (суб'єкти права), що виступають як носії передбачених в законі прав і обов'язків. Підтримуючи і розвиваючи пропозицію І. В. Жилінкової щодо визначення двох видів правовідносин (шлюбні правовідносини і передшлюбні – правовідносини, що виникають з метою влаштування весілля), визначено їх об'єднуючі ознаки. Спільним для дошлюбних і шлюбних правовідносин є те, що вони складаються між конкретно визначеними особами; за їх волею; з метою створення сім'ї. Факт домовленості про укладення шлюбу і факт укладення шлюбу, так само як і відмова від укладення шлюбу, залежать виключно від волі сторін, тобто є фактами-діями. Наявність волі у згаданих правовідносинах є умовою дійсності шлюбу.

Дошлюбні правовідносини поділяються на два види: 1) домовленість чоловіка і жінки про укладення шлюбу (заручини); 2) укладення такими особами шлюбного договору. Визначено об'єкт та зміст (права і обов'язки) кожного з видів правовідносин.

Зміст правовідносин між особами, які мають намір укласти шлюб, і подружжям, складають суб'єктивне право та юридичний обов'язок. І такі правовідносини не мають відмінностей від будь-яких інших.

Визначено правову природу заручин як правовідносин, які складають особисті немайнові права і обов'язки, а також пов'язані з ними майнові.

З огляду на те, що фактичним подружжям вважають проживання однією сім'єю жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, обґрунтовується пропозиція щодо необхідності відшкодування моральної шкоди у разі відмови одного з наречених від вступу в шлюб з підстави перебування в іншому зареєстрованому шлюбі. Відмова від вступу в шлюб з підстави перебування в іншому зареєстрованому шлюбі у разі домовленості про його укладення є підставою для відшкодування моральної шкоди.

Обґрунтовується необхідність внесення змін до ч. 4 ст. 31 СК України, якими передбачити відмову обдарованої особи у поверненні речі, яка була подарована, та відшкодування її вартості, якщо річ не збереглася, у разі відмови особи, яка її подарувала, від укладення шлюбу з підстави перебування в іншому зареєстрованому шлюбі.

Обґрунтовується позиція, що до виду правовідносин між подружжям слід віднести не тільки правовідносини між особами, які зареєстрували шлюб, а й між фактичним подружжям – жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

У підрозділі 3.2 *«Правовідносини між батьками та дітьми»* досліджуються правовідносини між батьками і рідними (кровними) дітьми, момент, з яким пов'язується виникнення і припинення батьківських правовідносин, правовідносини з виховання, аліментні правовідносини.

Виділено батьківські правовідносини, що виникають між батьками, і батьківські правовідносини між батьками і дітьми.

Об'єктом правовідносин немайнового змісту між батьками і дітьми є нематеріальні блага (ім'я особи), а також дії (поведінка) як результат свідомої (вольової) діяльності людей (спілкування батьків і дітей, виховання дітей, вжиття заходів щодо захисту прав та інтересів).

Зміст правовідносин між батьками і дітьми складає вся сукупність прав і обов'язків батьків і дітей один щодо одного.

Досліджуються правовідносини з добровільного і примусового встановлення батьківства. Розглядаються такі підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей, як засвідчене в установленому законом порядку походження дітей від батьків шляхом внесення записів органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі заяви батьків або одного з них, а також внесення такого запису на підставі судового рішення. Це положення стосується дітей, зачатих та народжених природним шляхом і в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, як дітей, народжених у шлюбі, так і дітей, народжених особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. У цьому проявляються засади рівності дітей, народжених у шлюбі чи поза ним.

Обґрунтовується висновок, що покладення на працездатних дітей

обов'язку з надання утримання непрацездатним батькам, які потребують матеріальної допомоги, не дає підстав характеризувати їх як взаємообумовлені. Законодавець покладає обов'язок утримувати батьків тільки на повнолітніх дітей і тільки за наявності встановлених умов. Батьки після позбавлення їх батьківських прав не звільняються від обов'язку утримувати дитину (ч. 2 ст. 166 СК України), а обов'язок з утримання батьків не виникає у дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав (ч. 2 ст. 202 СК України). Між тим, обов'язок батьків існує завжди і має безумовний характер.

У підрозділі 3.3 «Правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами» розглядаються правовідносини між суб'єктами, визначеними у главах 21, 22 розділу V СК України.

Зміст суб'єктивних прав і обов'язків інших членів сім'ї та родичів полягає у взаємопов'язаності суб'єктивного права однієї особи із юридичним обов'язком іншої особи (осіб). А саме права баби, діда щодо виховання внуків, правнуків, права братів та сестер на спілкування, права мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки кореспондуються із обов'язками з утримання бабою, дідом своїх внуків, обов'язками щодо утримання внуками, правнуками своїх бабу, діда, прабабу, прадіда, обов'язками з утримання братів та сестер один одного, обов'язками мачухи, вітчима щодо утримання падчерки, пасинка та обов'язками падчерки, пасинка утримувати мачуху, вітчима.

Встановлюючи обов'язок щодо утримання інших членів сім'ї та родичів, законодавець опосередковано визнає і фактичні шлюбні відносини. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без укладення шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (окрім майнових), однак між їхніми дітьми та бабою, дідом, які є батьками фактичного подружжя, можуть виникати права та обов'язки.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ зроблено висновок, що факт спільного проживання батьків та інших членів сім'ї не завжди має вирішальне значення для здійснення права на виховання дитини та спілкування з нею. Для визнання правовідносин сімейними достатньо факту виникнення між родичами, іншими особами та дітьми тісного емоційного і психологічного зв'язку, сімейної прив'язаності. Саме для таких випадків у СК України визначені правові наслідки, що можуть настати за результатами сімейних відносин – підтримка (захист прав та інтересів) та утримання іншими родичами один одного.

У підрозділі 3.4 «Правовідносини, що виникають з приводу влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» зазначається, що формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є передбачені інститутами сімейного права способи організації забезпечення прав дітей на сімейне виховання, розвиток та утримання. Звертається увага, що сучасне правове регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не відповідає наведеному визначенню. По-перше, зі змісту ч. 1 ст. 1 СК України, із предмета правового регулювання Кодексу «випало» влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, хоча за характером правовідносин, що складаються між дітьми і прийомними батьками та батьками-вихователями, їх можна визнати сімейними, а не суто правовідносинами із надання послуг. По-друге, патронат, з огляду на його сучасне врегулювання в главі 20 розділу IV СК України, складно визнати формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. За змістом норм згаданої глави СК України у системному зв'язку із нормами Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і ст. 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» патронат є тимчасовим соціальним заходом допомоги сім'ям і дітям у складних життєвих обставинах, заходом соціальної підтримки дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, і спрямований на запобігання соціальному сирітству. Зазначені недоліки мають бути виправлені під час перегляду норм СК України у процесі рекодифікації.

Удосконалено пропозицію В. Ю. Москалюк щодо визначення системи квазі-сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом виключення з неї патронату. Обґрунтовано пропозицію, що квазі-сімейними формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, слід вважати опіку та піклування, прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу.

У роботі наводяться аргументи на користь позиції ЄСПЛ щодо характеру правовідносин, які можуть складатися між підопічною дитиною та прийомними батьками. В окремих випадках Суд визнає існування сімейного життя між колишніми прийомними батьками та їх прийомними дітьми, однак ключовим для ухвалення такого рішення є дотримання принципу найвищих інтересів дитини.

Розділ 4 «Межі здійснення та захисту сімейних прав» проаналізовано особливості меж здійснення та захисту сімейних прав.

У підрозділі 4.1 *«Межі здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків»* зазначається, що незважаючи на те, що СК України не містить статті, яка б визначала межі здійснення сімейних прав, такі межі визначені: по-перше, вимогами закону; по-друге, сімейно-правовими договорами; по-третє, засадами, відповідно до яких здійснення сімейних прав і виконання обов'язків не повинно порушувати права, свободи і законні інтереси інших членів сім'ї, родичів та інших осіб; по-четверте, сімейні права повинні здійснюватися відповідно до їх призначення. Доводиться неможливість безумовного поширення норм ч.ч. 2, 3, 5 ст. 13 ЦК України на сімейні правовідносини. Допустимим і безсумнівним слід визнати лише використання під час захисту сімейних прав та інтересів норми ч. 4 цієї статті, якою передбачено, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Аргументується недостатність застосування ст. 14, 15 СК України для визначення меж здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків. Засадничими для визначення таких меж є норми згаданих статей, якими визначається, що сімейні права та сімейні обов'язки є такими, що тісно

пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані та перекладені на іншу особу. Інші вимоги та обмеження щодо здійснення сімейних прав, які їх учасники зобов'язані враховувати при здійсненні відповідних дій або утриманні від них, встановлені у розділах СК України, що врегульовують відповідні правові відносини між подружжям, батьками, батьками і дітьми, іншими родичами та особами, а також іншими законодавчими актами.

Під здійсненням права пропонується розуміти вчинення особою певних дій або утримання від них. При цьому дії щодо здійснення сімейного права повинні відповідати його нормам. Зловживання сімейним правом – це правопорушення, яке полягає у тому, що суб'єкти сімейних правовідносин вживають заходи дозволеної поведінки з наміром заподіяти шкоду іншим суб'єктам сімейних відносин.

У підрозділі 4.2 *«Проблеми захисту сімейних прав за законодавством України»* відзначається спостереження, що на розвиток сімейних відносин і сімейного законодавства, що їх врегульовує, завжди мали вплив обставини суспільного змісту, державної політики, вектор міжнародних відносин держави, розвиток медицини та технологій, розвиток судової системи та процесуального законодавства тощо.

У регулюванні сімейних правовідносин неабияке значення мають публічні засади правового регулювання. Сімейні відносини можуть бути захищені у встановленому законодавством процедурному (адміністративному) або процесуальному (судовому) порядку. Однак для окремих видів спорів це розмежування є певною мірою умовним з огляду на широке залучення під час розгляду справ у суді органів опіки та піклування. Зважаючи на повноваження органів опіки та піклування щодо надання допомоги суб'єктам сімейних правовідносин, вирішення спорів між ними, захисту прав та інтересів дітей в суді, піддається критиці Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. Визначаючи метою досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, у Концепції передбачено лише одне повноваження органів місцевого самоврядування районного рівня – забезпечення виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю. У той же час державна соціальна політика взяла вектор на деінституціоналізацію дитячих закладів та установ. Обґрунтовано пропозицію щодо удосконалення системи соціальних служб у складі органів місцевого самоврядування.

У підрозділі приділено увагу питанням захисту сімейних прав та інтересів при вирішенні спорів, що виникають із сімейних правовідносин, за допомогою процедури судової медіації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання

актуальної науково-прикладної проблеми сімейного права України – розроблена системна концепція загальної класифікації сімейних правовідносин, що містить потенціал для ефективної розбудови останніх у процесі сучасної рекодифікації цивільного законодавства. До основних науково обґрунтованих результатів проведеного дослідження належать, зокрема, такі положення.

1. Запропоновано класифікувати сімейні правовідносини за видами залежно від суб'єктного складу правовідносин та їх змісту (взаємних прав і обов'язків учасників). Систему сімейних правовідносин становлять:

1) правовідносини між подружжям:

- правовідносини між нареченими (зарученими);
- правовідносини між подружжям, яке зареєструвало шлюб в органі державної реєстрації актів цивільного стану;
- правовідносини між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини);
- правовідносини між колишнім подружжям у разі набуття права на утримання після розірвання шлюбу.

До цього виду правовідносин не відносяться правовідносини між колишнім подружжям щодо поділу майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, оскільки такі відносини належать до цивільних;

2) правовідносини між батьками і дітьми:

- правовідносини між батьками і дітьми на підставі кровного споріднення;
- правовідносини між усиновлювачами і усиновленими (штучна спорідненість);

3) правовідносини між іншими родичами:

- правовідносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками;
- правовідносини між братами та сестрами; правовідносини між мачухою, вітчимою і пасинком, падчеркою;

4) квазі-сімейні правовідносини:

- правовідносини між опікунами/піклувальниками та підопічними;
- правовідносини між прийомними батьками та підопічними дітьми;
- правовідносини між батьками-вихователями та підопічними дітьми.

Правовідносини між патронатними вихователями і дітьми до системи сімейних правовідносин не включаються, а належать до цивільно-правових з надання соціальних послуг.

5) правовідносини з фактичного виховання між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, та такою дитиною щодо її виховання, захисту та утримання.

2. Кожен із елементів класифікації сімейних правовідносин – цілком автономний і водночас пов'язаний з іншими. У межах запропонованої класифікації виявляється закономірність співвідношення різних елементів класифікації.

Поряд із наведеними сімейні правовідносини можна класифікувати додатково за ознаками, які відображають їх специфіку і зміст:

– правовідносини між родичами дітей, усиновлених одним із подружжя після повторного шлюбу, у разі подання родичами колишнього з подружжя заяви до суду про збереження правового зв'язку з дитиною і ухвалення відповідного судового рішення;

– правовідносини між фактичним вихователем і дитиною у разі відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав після передання дитини бабі, дідові, іншим родичам за їх бажанням.

3. Обґрунтовано та доведено існування взаємозв'язку і взаємовпливу соціальних норм у сімейних відносинах. При цьому інститути сімейного права послідовно змінюються залежно від звичаєвих, моральних та релігійних норм.

Продемонстровано історичні зміни правового статусу членів сім'ї від безмежної влади чоловіка і батька до рівноправності подружжя в сім'ї, від дитини як об'єкта сімейних прав до дитини як суб'єкта сімейних правовідносин.

4. Сучасне сімейне законодавство враховує як публічний, так і приватний інтереси, упорядковуючи суспільні відносини за допомогою імперативних і диспозитивних норм права.

5. Ефективність правового регулювання сімейних відносин досягається наявністю функціонального взаємозв'язку норм сімейного права з нормами цивільного права, а також із нормами галузей публічного права (адміністративним і кримінальним).

Обґрунтовано доцільність співвідношення норм публічного і приватного права в механізмі правового регулювання сімейних відносин.

6. Враховуючи міжнародно-правове визнання сім'ї як основного осередку суспільства і природного середовища для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей; як основного осередку суспільства, що зв'язує покоління, необхідним вбачається вжиття державою правових заходів щодо збереження інституту сім'ї, зміцнення і захисту сім'ї відповідно до традицій і звичаїв нашої країни.

7. Соціальне значення сім'ї в суспільстві, важливість збереження принципу «сім'я – природний і основний осередок суспільства» забезпечується правовими засобами, які виправдані підставами для впливу/втручання держави у приватні відносини з метою задоволення суспільно-значущих інтересів, а також для захисту найвразливіших учасників таких відносин – дітей і осіб похилого віку.

Способами прояву публічно-правового регулювання стосовно сімейно-правових відносин є встановлені межі здійснення суб'єктивних сімейних прав, зобов'язання щодо виконання суб'єктивних сімейних обов'язків.

Регулятивні норми сімейного права складаються із норм, що закріплюють права, зобов'язальних норм і норм-заборон.

Заборонні норми права закріплюють для суб'єктів обов'язки утримуватися від вчинення певних дій.

8. Ключовими критеріями, які дають змогу відмежувати сімейні правовідносини від цивільних і адміністративних, є: метод правового

регулювання; предмет правового регулювання; суб'єкти правових відносин.

Додатково аргументовано, що метод сімейного права – сукупність прийомів і способів, за допомогою яких норми сімейного права впливають на суспільні сімейні відносини.

9. Специфічними рисами сімейних правовідносин, які безпосередньо відмежовують їх від суміжних правовідносин, є:

- юридична рівність учасників сімейних правовідносин;
- самостійність волі учасників сімейних правовідносин;
- індивідуальне ситуаційне регулювання.

10. Під принципами сімейного права слід розуміти основні засади, ідеї, що визначають соціальне призначення сімейного права, та відповідно до яких норми сімейного права регулюють особисті немайнові і майнові відносини між учасниками сімейних відносин

11. Сімейні правовідносини є одним із видів суспільних відносин, врегульованих нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, спорідненості (природної і штучної), усиновлення, а також із таких форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як опіка та піклування, прийомна сім'я і дитячий будинок сімейного типу.

12. Обґрунтовано висновок про належність сімейного права до приватного права, а також наведено додаткові аргументи на користь виокремлення сімейного права в самостійну галузь.

Соціальне призначення двох згаданих галузей права – цивільного і сімейного – істотно різняться. Перебуваючи між собою в тісному взаємозв'язку, цивільне право є основою для усіх приватно-правових відносин, сімейне право, в свою чергу, є основою для правовідносин шлюбу, особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Сімейне право має свій предмет і метод правового регулювання, засади і функції, відмінні від цивільного права. Послугуючись цим комплексом особливостей, можливо не лише виокремити сімейне право із єдиної системи права, а й виявити такі його особливості, яких цілком достатньо для того, щоб обґрунтувати його віднесення до окремої галузі права.

13. До системи правових засобів впорядкування або припинення сімейних правовідносин належать позасудові способи вирішення спорів і судові.

До позасудових способів вирішення сімейних спорів належить медіація як добровільне вирішення спору шляхом переговорів за участю професійного посередника – нотаріуса, адвоката.

До судових способів вирішення спорів належать: досудова медіація; судова медіація; заходи суду щодо примирення подружжя (ст. 111 СК України); встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 119 СК України).

14. Визначено розуміння медіації як способу налагодження соціального порядку, спрямованого на встановлення гармонійних відносин між сторонами.

Медіація може бути спрямована і на припинення відносин між сторонами, що і відрізняє її від примирних процедур, які є окремим інститутом

альтернативного вирішення спорів.

15. Доведено необхідність внесення змін та доповнень до статей 157, 164 СК України, які дадуть змогу Україні виконувати взяті на себе перед світовим співтовариством міжнародні зобов'язання, відповідатимуть загальним вимогам чинного національного сімейного законодавства, сприятимуть передбачуваності судової практики, а головне – стануть гарантією забезпечення найкращих інтересів дітей, а також прав та інтересів тих із батьків, які добросовісно і належним чином виконують свої батьківські обов'язки.

З метою забезпечення прав та інтересів дитини на освіту, лікування, відпочинок, розвиток тощо запропоновано із норми ч. 5 ст. 157 СК України вилучити слова «...на строк, що не перевищує одного місяця» у разі належного інформування тим із батьків, який не ухиляється від виконання батьківських обов'язків, шляхом надсилання рекомендованого листа про тимчасовий виїзд дитини за межі України, мету виїзду, державу прямування та відповідний часовий проміжок перебування у цій державі.

З метою удосконалення норм сімейного законодавства, які визначають сімейно-правову відповідальність батьків за невиконання обов'язку з утримання своїх дітей, закріпити на законодавчому рівні шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 164 СК України, доповнивши її п. 2-1 такого змісту: «2-1) ухиляються від виконання своїх обов'язків з утримання дитини в частині надання матеріального забезпечення дитині в обсязі, не меншому ніж визначено законом».

16. Необхідним вбачається удосконалення норм законодавства з метою усунення суперечностей в процесуальних аспектах застосування режиму окремого проживання подружжя. Стаття 119 СК України встановлює, що до суду можуть подаватися заява подружжя або позов одного з них щодо розгляду питання про встановлення для подружжя режиму окремого проживання. Відповідно до ч. 3 ст. 234 ЦПК України справи про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя розглядаються судом у порядку окремого провадження. Однак окремої глави, яка би регламентувала процедуру розгляду таких справ, ЦПК України не містить.

Доцільним вбачається доповнити ЦПК України відповідною главою, а також передбачити в її нормах положення про те, що у разі виникнення спору, справи про встановлення режиму окремого проживання можуть розглядатися за позовом подружжя за правилами загального позовного провадження.

17. Обґрунтовано пропозицію щодо вилучення з СК України глави 20 «Патронат над дітьми». Доведено, що за правовою природою патронат над дітьми неможливо вважати формою сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, через його короткотерміновість (не більше 6 місяців), неможливість забезпечити за такий короткий проміжок часу належне сімейне виховання, реабілітацію, духовний та фізичний розвиток.

Запропоновано віднести патронатну форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до соціальних послуг, що надаються за цивільно-правовим договором.

18. Обґрунтовується пропозиція щодо вилучення із глави 6 розділу I СК України статей 49-51.

Держава має безпосередню заінтересованість у охороні таких немайнових прав, як материнство і батьківство, що гарантовано у ст. 51 Конституції України і є засадою СК України (ч. 1 ст. 5). У разі, якщо є підстави для застосування санкцій у випадках порушення права на материнство, батьківство, вимагається застосування спеціального законодавства.

Частина 5 ст. 49 СК України містить дискримінаційні ризики, пов'язані із порушенням балансу між правами обох батьків незалежно від того, чи є вони подружжям у розумінні ч. 1 ст. 21 СК України. За таких обставин, ст. 51 СК України щодо права дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності не кореспондується із визначеними ЦК України нормами щодо права фізичної особи на індивідуальність.

19. Окремими нормами СК України передбачено наслідки зловживання сімейними правами, при цьому жоден термін на позначення такого зловживання не використовується. Відсутність відповідного терміна ускладнює можливість кваліфікувати дії учасників правовідносин як такі, що вчиняються на шкоду іншим учасникам сімейних правовідносин.

З метою усунення можливої небезпеки зловживання суб'єктивними сімейними правами і використання їх на шкоду інтересам інших учасників сімейних правовідносин запропоновано відобразити в нормах СК України в процесі його рекодифікації відповідні норми-принципи щодо заборони зловживання сімейними правами.

Зловживання сімейним правом – це правопорушення, під яким слід розуміти такі дії, вчинки суб'єктів сімейних правовідносин, за яких можливо, не порушуючи загальноприйняті норми поведінки, втілити негідні намірिता заподіяти шкоду іншим. Метою втілення наведеної ідеї є гармонізація безпосередньо норм СК України, а також норм СК України із нормами Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Наведена пропозиція обґрунтована для подальшого її закріплення у нормах СК України.

20. Запропоновано доповнити ЦПК України нормою про те, що у справі про розірвання шлюбу суд може запропонувати сторонам застосувати процедуру медіації для вирішення сімейного спору і досягнення примирення. На час процедури медіації суд зупиняє розгляд справи, але не більше ніж на шість місяців. Укладена сторонами угода про примирення затверджується ухвалою суду.

21. Окреслено перспективи розвитку сімейного законодавства в процесі рекодифікації цивільного та сімейного законодавства.

Обґрунтовано доцільність здійснення рекодифікації ЦК України шляхом декодифікації ГК України. Оптимальне поєднання норм кодексів сприятиме ефективному врегулюванню цивільних, у т.ч. підприємницьких, правовідносин.

СК України має бути сформовано як окремий кодифікований акт, що врегульовує приватні відносини у сфері сім'ї та родини. Доводиться логічність структури СК України за взірцем книги шостої проекту ЦК України 1996 р. у

доопрацьованій редакції 1999 р.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографія:

1. Труба В. І. Класифікація сімейних правовідносин. Одеса: Астропринт, 2020. 350 с.

статті у наукових фахових виданнях України:

2. Труба В. І. До питання про необхідність законодавчого регулювання державної реєстрації шлюбних догорів. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3 (27). С. 61–64.

3. Труба В. І. Проблеми правового регулювання та перспективи розвитку встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2008. Т. 13, Вип. 10. С. 40–47.

4. Труба В. І. Питання удосконалення інституту примирення при розірванні шлюбу в сімейному праві України. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2009. Вип. 20. С. 296–303.

5. Труба В. І. До питання про визначення сімейних правовідносин. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2009. Т. 14, Вип. 9. С. 87–95.

6. Труба В. І. Проблеми вирішення майнових спорів подружжя при розірванні шлюбу. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 290–294.

7. Труба В. І. Надання допомоги органами опіки та піклування особам у здійсненні ними своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків. *Наука і правоохорона*. 2010. № 1 (7). С. 166–171.

8. Труба В. І. Про галузеву належність сімейних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. Спеціальний випуск. 2010. № 929. С. 404–407.

9. Труба В. І. Визнання шлюбу недійсним і визнання шлюбу неукладеним за СК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. Вип. № 1. С. 108–111.

10. Труба В. І. Місце сімейного права в системі права України. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2011. Вип. 22. С. 331–337.

11. Труба В. І. Про сумісність приватного і публічного інтересів у сімейному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 434–440.

12. Труба В. І. Теоретичні проблеми визначення об'єкта шлюбних правовідносин. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2011. Т. 16, Вип. 19. С. 15–20.

13. Труба В. І. Правовідносини між батьками і дітьми: структура і

особливості. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2012. Вип. 23. С. 332–337.

14. Труба В. І. Спільне майно подружжя: проблеми правового регулювання, правозастосування і тлумачення. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2013. Вип. 24. С. 274–278.

15. Труба В. І. Особливості правовідносин з усиновлення повнолітніх. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 265–269.

16. Труба В. І. Проблемні питання визнання шлюбного договору недійсним. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. Вип. № 8. С. 87–91. URL: <http://par-journal.in.ua/2014-8>.

17. Труба В. І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2014. Вип. 12, Т. 2. С. 4–7.

статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus):

18. Труба В. І. Усиновлення повнолітніх: питання законодавства і практики. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 72–75.

19. Труба В. І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2014. Т. 19, Вип. 3 (24). С. 44–49.

20. Труба В. І. Питання здійснення права на захист сімейних прав та інтересів в судовому порядку. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 76–79.

21. Труба В. І. Виконання батьками обов'язку з утримання повнолітньої дитини, яка продовжує навчання. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 146–150.

22. Труба В. І. Забезпечення права дітей на утримання: новели законодавства. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 109–115.

23. Труба В. І. Місце норм сімейного права в системі соціальних норм. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 117–122.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Труба В. І. Права родителей и детей на имущество // Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 травня 2008 р.). Одеса: Астропринт, 2008. С. 562–567.

25. Труба В. І. Окремі проблеми вирішення правового режиму майна подружжя при розірванні шлюбу // Актуальні проблеми юридичної науки: матеріали міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2009. С. 358.

26. Труба В. І. Поділ майна подружжя після розірвання шлюбу // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної

наукової конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 12 лютого 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 134–136.

27. Труба В. І. Сутність і зміст поняття «встановлення режиму окремого проживання подружжя» // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В. П. Маслова (м. Харків, 25 лютого 2011 р.). Харків: Право, 2011. С. 134–135.

28. Труба В. І. Підстави виникнення шлюбних правовідносин // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.). Одеса: Астропринт, 2011. С. 399–401.

29. Труба В. І. Момент виникнення шлюбно-сімейних правовідносин // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 16–20.

30. Труба В. І. До питання про правову характеристику правовідносин між батьками та дітьми // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 16 березня 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 79–82.

31. Труба В. І. До питання про методи правового регулювання в сімейному праві // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції імені Ю. С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 26–28.

32. Труба В. І. До питання щодо поділу спільного майна подружжя // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. Т. 1. С. 245–248.

33. Труба В. І. Право дитини на виїзд за межі України // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 50–52.

34. Труба В. І. Окремі аспекти оспорування батьківства // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2013 р.). Одеса: Астропринт, 2013. С. 263–265.

35. Труба В. І. Оціночні поняття сімейного права: з'ясування змісту і значення // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 жовтня 2013 р.). К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. С. 91–94.

36. Труба В. І. О семейном праве Украины // Актуальні проблеми

приватного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 92-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2014 р.). Харків: Право, 2014. С. 47–50.

37. Труба В. І. Приватно-правові і публічно-правові засади сімейно-правового механізму аліментування // Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 травня 2014 р.). Одеса: Астропринт, 2014. С. 128–130.

38. Труба В. І. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання // Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 93-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 27 лютого 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 64–67.

39. Труба В. І. Вплив звичаю на розвиток сімейного права // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 травня 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 235–237.

40. Труба В. І. Визнання шлюбу недійсним або припинення шлюбу – складнощі вибору // Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.). Одеса: Астропринт, 2016. С. 322–326.

41. Труба В. І. Суб'єкти цивільних та сімейних правовідносин – спільне, відмінне та взаємозв'язок // Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 94-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 26–28.

42. Труба В. І. Право спільної власності подружжя // Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Астропринт, 2017. С. 142–148.

43. Труба В. І. Правовідносини з примирення в сімейному праві // Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса: Астропринт, 2018. С. 105–108.

44. Труба В. І. Проблеми поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя // Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 578–582.

45. Труба В. І. До питання найвищих інтересів дитини при вирішенні спору про визначення її місця проживання // Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матеріали науково-практичної

конференції, присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова (м. Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 52–60.

46. Труба В. І. Європейське сімейне право: перспективи для України // Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Астропринт, 2019. С. 71–74.

опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

47. Труба В. І. Сімейні правовідносини як вид суспільних відносин. *Сучасні проблеми приватного права: збірник наукових праць, присвячених 80-ій річниці з Дня народження Я. М. Шевченко*. Відп. ред. Н. С. Кузнєцова, Р. О. Стефанчук. Київ: ВГО «Асоціація цивілістів України», Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута». 2012. С. 347–356.

48. Труба В. І. Сімейне право в системі галузей приватного права. *Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Н. С. Кузнєцової*. Відп. ред. Р. А. Майданик та О. В. Кохановська. Київ: ПрАТ «Юридична практика». 2014. С. 451–460.

49. Труба В. И. Семейные правоотношения как вид общественных отношений и их место в правовом регулировании. *Альманах цивилистики*. 2015. Вип. 6. С. 312–325.

АНОТАЦІЯ

Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2021.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання актуальної науково-прикладної проблеми сімейного права України – розроблена системна концепція загальної класифікації сімейних правовідносин, що містить потенціал для ефективної розбудови останніх у процесі сучасної рекодифікації цивільного законодавства.

В роботі на підставі вивчення наукових досліджень з проблем приватного права, законодавства періоду входження України до складу інших держав та в добу незалежності виявлено трансформаційні процеси в розвитку інститутів сімейного права. Доведено послідовну змінюваність інститутів сімейного права залежно від звичаєвих, моральних та релігійних норм. Обґрунтовано та доведено існування взаємозв'язку і взаємовпливу соціальних норм у сімейних відносинах. За результатами проведення дослідження окреслено перспективи

розвитку сімейного законодавства в процесі рекодифікації цивільного та сімейного законодавства. Обґрунтовується доцільність здійснення рекодифікації Цивільного кодексу України шляхом декодифікації Господарського кодексу України.

Ключові слова: класифікація сімейних правовідносин, учасники сімейних правовідносин, правовідносини між подружжям, правовідносини між батьками та дітьми, правові відносини між іншими родичами; усиновлення, опіка та піклування, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, рекодифікація цивільного законодавства.

АННОТАЦИЯ

Труба В. И. Понятие и общая классификация семейных правоотношений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2021.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и новое решение актуальной научно-прикладной проблемы семейного права Украины – разработана системная концепция общей классификации семейных правоотношений, содержащая потенциал для эффективного развития последних в процессе современной рекодификации гражданского законодательства.

Доказано последовательную сменяемость институтов семейного права в зависимости от обычных, моральных и религиозных норм. Обосновано и доказано существование взаимосвязи и взаимовлияния социальных норм в семейных отношениях. Продемонстрировано изменение правового статуса членов семьи, начиная от безграничной власти мужа и отца к равноправию супругов в семье, от ребенка как объекта семейных прав в ребенка как субъекта семейных правоотношений.

Предложена классификация семейных правоотношения по видам в зависимости от субъектного состава правоотношений и их содержания (взаимных прав и обязанностей участников).

Обоснован вывод о том, что правоотношения между бывшими супругами о разделе имущества, являющегося объектом права общей совместной собственности супругов, принадлежат к гражданским правоотношениям.

Сформулирован и аргументирован тезис о том, что правоотношения между патронатным воспитателем и детьми относятся к гражданско-правовым, регулирующих предоставление социальных услуг.

В работе акцентировано внимание на том, что межотраслевые связи элементов системы права проявляются в совпадении интересов частного и публичного права по охране и защите семьи, прав и интересов ее членов.

Обоснована целесообразность соотношения норм публичного и частного права в механизме правового регулирования семейных отношений.

Указано, что эффективность правового регулирования зависит от соразмерности применения норм, определяется результатом достижения цели.

На основании проведенного исследования предложено осуществление рекодификации Гражданского кодекса Украины путем декодификации Хозяйственного кодекса Украины на основании того, что оптимальное сочетание норм кодексов будет способствовать эффективному урегулированию гражданских, в т.ч. предпринимательских, правоотношений.

Ключевые слова: классификация семейных правоотношений, участники семейных правоотношений, правоотношения между супругами, правоотношения между родителями и детьми, правовые отношения между другими родственниками; усыновление, опека и попечительство, устройство детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, рекодификация гражданского законодательства.

ABSTRACT

Truba V. I. The concept and general classification of family relationships.
– The manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Law: Specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2021.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the current scientific and applied problem of family law of Ukraine – developed a systematic concept of general classification of family relations, which contains the potential for effective development of the latter in the process of modern recoding of civil law.

On the basis of the study of scientific research on the problems of private law, the legislation of the period of Ukraine's accession to other states and the era of independence, transformational processes in the development of family law institutions were identified. The consistent variability of family law institutions depending on customary, moral and religious norms has been proved. The existence of interrelation and mutual influence of social norms in family relations is substantiated and proved. The dissertation outlines the prospects for the development of family law in the process of recoding civil and family law. The expediency of recoding the Central Committee of Ukraine by decoding the Civil Code of Ukraine is substantiated. The optimal combination of codes will contribute to the effective settlement of civil, including business, legal relations.

Key words: classification of family legal relations, participants of family legal relations, legal relations between spouses, legal relations between parents and children, legal relations between other relatives; adoption, guardianship and custody, placement of orphans and children deprived of parental care, recoding of civil law.